

MIKKO MOILANEN

Kohtalona mestauslava

KUOLEMANRANGAISTUS
SUOMESSA 1500-1825

Docendo

MIKKO MOILANEN

Kohtalona mestauslava

KUOLEMANRANGAISTUS
SUOMESSA 1500-1825

DOCENDO

Copyright © Mikko Moilanen ja Docendo 2021

Tämän teoksen tekstin jäljentäminen ilman lupaa painamalla,
monistamalla, skannaamalla tai muilla tavoin kielletään
tekijänoikeuslain mukaisesti.

Ulkoasu ja taitto: Jyri Alanne, Viestintä Kreivi Oy

Kustantaja:
Docendo Oy, Jyväskylä
puh. 044 7270 250
info@docendo.fi
www.docendo.fi

ISBN 978-952-291-982-3
Print Best, Viro 2021

Lutjalle 7

Teoksen sisältö 9

I Oikeudenhoito historian saatossa 13

Keskiaika ja 1500-luku 15

Puhdasoppinen vuosisata 23

Laki ankaroituu 21

Tuomiokäytäntö

1600- ja 1700-luvulla 25

II Kohti uudenlaista maailmantubaa 31

Kustaa III ja lakiuudistus 32

Valistusajan tuulahduksia 34

III Kuolemanrangaistus väistyy 41

Puolesta ja vastaan 43

Nykytilanne 48

1900-luku 45

IV Rikoksen tutkinta ja tuomitseminen 51

Ylin instanssi 52

Oikeustuvassa 56

Todistelumenettely 61

Ilmianto ja esitutkinta 54

Hovioikeus puntaroi asiaa 58

Ratkaiseva tunnustus 64

V Sakkorangaistus ja sen vaihtoehdot 75

Ruumiinrangaistus 76

Häpeärangaistus 80

Karkotus ja henkipattoisuus 80

Kohti vapausrangaistusta 82

VI Ankarimmín tuomitut pahanteet 87

Henkirikokset 89

Rauhanrikos 121

Lapsenmurha 124

Omaisuusrikokset 167

Noitus 202

Itsemurha 213

Murhapoltto 111

Väkisinmakuu 122

Seksuaalirikokset 135

Auktoriteettirikokset 180

Sotilaskarkuruus 212

VII Kuolemanrangaistuksen toimeenpanto 219

Kipu ja kärsimys matkaeväiksi ikuisuuteen	220	Verta, kyyneliä ja häpeää	221
Kohtalon kellot kumisevat	230	Käytännön järjestelyjä	233
Pyöveli – laillistettu hengenriistäjä	258		

VIII Mestauspaikat ja hirttomäet 263

Taikauskoa	265	Paikallistaminen	269
------------	-----	------------------	-----

IX Arzhiveisuja ja perimätietoa 275

Kansa tarinoi	279
---------------	-----

X Ihmistkohtaloita elon myrskyissä 295

Neljäs käsky	295	Verot verta juo	299
Paatumus	302	Kerjäläinen	310
Kolme rosvoa	317	Yksi mies – kaksi vaimoa	325
Sortuva elämä	329	Onpa taivaassa tarjolla	335
Rakkaus on sokea	345	Minkä nuorena oppii	349
Murha ei vanhene	352	Miestennielijä	357
Pois pahasta maailmasta	363	Sisko ja sen veli	366
Laukaus erämaassa	372	Hellämieltä vailla	384
Avaintodistaja	389	Konstit eivät lopu	402
Pieksunjälki lehmänlannassa	411	Lammasnahkaturkki	417
Teurastaja	427	Myrkky-Mikko	435
Rampa nainen	449	Kylätappelu	456
Syyttömänä teloitettu?	463		

XI Teloitukset suomessa 1500 – 1825 467

Ajallinen vaihtelu	469	Rikosrakenne	472
Sukupuoli ja sosiaalinen asema	475	Kokonaismäärä	479
Pelotevaikutus – esivallan turha toive?	481		

XII Lopuksi 485

Epilogi	488
---------	-----

Lüitteet 493 Lähteet ja viitteet... 531

Lutjalle

Kuolemanrangaistus rankaisukeinona on tunnettu ihmiskunnan historiassa halki vuosituhansien. Jo pelkkä sana pysähdyttää: kun rikos on sovitettu kuolemalla, kaikki on peruuttamatonta. Rikoksentehtijää ei voida hyväksyä enää yhteisön jäseneksi, vaan hänestä on päästävä lopullisesti eroon. Pahaa ei voida parantaa, se on tuhottava. Yhteiskunnan normeja ja moraalikäsitteitä vastaan eniten rikkoneita on tuomittu kuolemaan kauan ennen kuin kirjoitettuja lakeja oli edes olemassa.

Homo homini lupus est. Ihmisveren vuodattaminen on ihmisen sisimpään aikojen alussa rakentunut pakkomielle, jota on pidetty suurimpana oikeudenmukaisuutena ei vain sodan, vaan myös rauhan vuosina. Uskonolla perusteltua verikostoa on esiintynyt kaikissa kansakunnissa, ja hyvitysperiaate ”silmiä silmästä” on yhä kirjattu monien maiden lakeihin. Jo vanhimpiin tunnettuihin lakeihin sisältyi kostamisen periaate ja näkemys, jonka mukaan rikos tuli sovittaa samalla tavalla kuin se oli tehty: rikollisen tuli saada osakseen sama fyysinen seuraamus, jonka oli toiselle tuottanut.

Rankaisematta jäänyt rikos ei horjuttanut vain yhteiskuntajärjestystä, vaan se saattoi suututtaa kaikkivaltiaan Jumalan ja suistaa koko valtakunnan turmioon. Viimeksi mainittua näkökohtaa painotettiin länsimaissa erityisesti 1500- ja 1600-luvuilla. Rauha jumalten kanssa tuli säilyttää, ja siitä oltiin valmiit maksamaan äärimmäinen hinta. Mahtimiesten ja oikeudenjakajien todelliset motiivit saattoivat olla aivan muuta kuin jumalten tyyntely. Brutaali rankaisukäytäntö, julkinen verenvuodatus teloituspaikeilla ja henkiolentoilla pelottelu ovat oiva keino vallan pönkittämisessä.

Kuolemanrangaistus on suurinta valtaa, jota yhteisö voi käyttää yksityisen jäsenensä alistamiseksi. Ihmisiä on jumalten, kuninkaiden ja keisarien nimissä haudattu ja poltettu elävältä, kiskottu hirsipuuhun, leikeltu ja paloitetu, ammuttu hengiltä. Käytäntö on aina ollut luonnollinen osa yhteiskuntaa – myös länsimaiden sivistyksen vuosisatoina. Ankarinta rangaista on pidetty tarpeellisena, jotta yhteiskuntajärjestys säilyy eivätkä vallanpitäjien yöunet häiriinny.

Oikeutus ihmishengen riistämiseen on kyseenalaistettu vasta viimeisen parinsadan vuoden aikana. Sitä ennen kuolemanrangaistus oli itsensä selvyys lähes kaikkialla maailmassa. 1900-luvun kuluessa valtio toisensa jälkeen on siitä luopunut. Kulkeeko kehitys myös tulevaisuudessa samaan suuntaan, jää nähtäväksi. Kuolemantuomio on rangaistusmuodoista se, joka edelleen herättää vahvoja tunteita joko puolesta tai vastaan – oli sitten kyse oikeuslaitoksen ammattilaisista tai suuresta yleisöstä.

Käsitykset kuolemanrangaistuksen tarpeellisuudesta ja oikeutuksesta ovat eri aikakausina vaihdelleet. Mielipiteet ja kannanotot tiivistyvät arvokysymykseen siitä, mikä on yksilön ja yhteisön oikeuksien hyväksyttävä suhde. Loukkaako äärimmäinen rangaistus yksilön koskemattomuutta ja ihmisenä elämisen oikeuksia? Vai onko yhteiskunnalla oikeus tai jopa velvollisuus surmata yksilö, joka on järkyttänyt yhteisön elämää ja rikkonut sen keskeisiä arvoja? Kuolemanrangaistuksen vastustajat korostavat yksilön perusoikeuksia, kannattajat painottavat kuria, järjestystä ja yhteisön turvallisuutta.

Tämä kirjan tarinat päättyvät vain harvoin onnellisesti. Teos kuljettaa lukijaa sameissa vesissä ja murheen laaksoissa, tutustuttaa elämän laita-puolen kulkijoihin ja yrittää ymmärtää yhteisön marginaaliin syystä tai toisesta joutuneita piruparkoja.

Mikä hyötyä siitä on kenellekään, jos ikivanhat rikokset ja rangaistukset kaivetaan esille satoja vuosia vanhoista asiakirjoista? Eivätkö tuomittujen luut voisi levätä rauhassa siellä missä ikinä lienevätkin? Miksi muistella entisajan ihmisten elämäntaisteluja, koska huolia ja murheita näkyy ympärillämme päivittäin ja aivan tarpeeksi?

Kysymysten oikeutusta ei tule kiistää. Mutta voisiko historia tässä kohtaa myös opettaa? Tiedostamalla menneiden sukupolvien kärsimykset nykypäivän ihminen kenties ymmärtäisi omat ahdinkonsa ja menetykset uudessa valossa. Ainakin pikkumurheet voisivat menettävät merkityksensä, kun tajuaa, millaisten koettelemusten kautta entisajan ihminen joutui

kulkemaan, oli sitten kyse kato- ja nälkävuosista, sodista tai ruttotaudeista – tai ankarasta oikeuskäytännöstä.

Menneisyyden haamut eivät jätä historiantutkijaa rauhaan ennen kuin arkistojen kaikki kätköt on pengottu esille ja myös ihmismielen pimeisiin puoliin on tutustuttu. Tämän kirjan olemassaolo on perusteltavissa jo senkin vuoksi, ettei vastaavaa ole vielä aiemmin Suomessa julkaistu. On toivottavaa, että esille nostettu aineisto voisi tulevaisuudessa palvella historiantutkimusta yleisemminkin.

Tuomitut ja heidän elämäntarinansa nousevat keskiöön tässä teoksessa. Mitkä olosuhteet johtivat heidät tilanteisiin ja tekoihin, joista laki ei tuntenut kuin yhden vaihtoehdon? Kuuntelemalla tuomittujen ääntä voimme välttyä teennäiseltä rikkiviisaudelta. Juha Siltalan sanoin: ”Menneisyyden tutkiminen voi opettaa myötätuntoa inhimillistä haavoittuvuutta kohtaan, se kun on johtanut vahvojakin ihmisiä sattuman armoille.”¹

TEOKSEN SISÄLTÖ

Kuolemanrangaistusta Suomessa voidaan asiakirjojen valossa tarkastella 1500-luvulta lähtien. Sitä varhaisemmilta ajoilta lähdeaineistoa ei ole juuri-kaan säilynyt. Arkistoinesta kuolemanrangaistukseen päätyvistä oikeustapauksista löytyy tyydyttävästi 1600-luvun alkupuoliskolta lähtien ja kattavammin 1700-luvun puolivälistä alkaen.

Tämä kirja esittelee Suomen maaperällä harjoitettua oikeuskäytäntöä ja laillisen kuolemanrangaistuksen historiaa rauhanajan olosuhteissa. Sota-aikojen ja muiden levottomuuksien poikkeusoloja esitellään suppeammin. Sotilaiden rikoksista mukana ovat lähinnä ne, jotka on tehty palvelusajan ulkopuolella tai siviiliväestöön kohdistuvina.

Aineistoa on hankittu lääninhallinnon ja oikeuslaitoksen arkistoihin talletetuista asiakirjoista. Täydentävää tietoa aikalaisten henkilöhistoriaan on saatu eri seurakuntien kirkonkirjoista. Vanhat sanomalehdet ja kartat sekä perimätieto antavat tietoa rankaisupaikkojen sijainnista eri pitäjissä ja kaupungeissa.

Arkistolähteet eivät ole täydellisiä. Niitä on aikojen saatossa eri syistä tuhoutunut tai hävinnyt. Rankaisukäytännön kirjaamista ei vanhempina aikoina katsottu erityisen tarpeelliseksi. Aineiston rajoituksista huolimatta kirjasta löytyy vastaus – tai ainakin valistunut arvio – muutamaan kes-

keiseen kysymykseen. Kuinka moni suomalainen kärsi kuolemanrangaistuksen 1500–1800-luvuilla? Mitkä rikokset veivät heidät teloituslavalle? Millaisina ihmisinä rikoksentekijät asiakirjoissa näyttäytyvät? Ja lopuksi: mistä löytyvät entisajan mestauspaikat?

Teoksen esitystapa on enemmän kerronnallinen kuin tulkitseva. Taustat ja ihmiskohtalot pyritään esittelemään niin tarkasti kuin asiakirjat ja perimätieto sen sallivat. Käytetyt lähteet ovat huomattavalta osin alkuperäisiä, mutta kyse ei ole tieteellisiä reunaehtoja täyttävästä tutkimuksesta. Aiemmin julkaisematon tietoa on varustettu lähdeviiteillä, mikä toivon mukaan tarjoaa historiantutkimukselle eväitä syvällisempään tulkintaan ja pohdiskeluun.

*Laissa ilmenee yhteiskunnan yleistahto. Rikos merkitsee
tämän yleistahdon loukkausta ja rangaistus sitä, että
tuomittu sovittaa tekonsa yhteiskunnalle.*

– J. V. Snellman

Oikeudenhoidon historian saatossa

Keimoyhteisöjen aikakaudella ei ollut olemassa enempää kirjoitettuja lakeja kuin oikeutta jakelevaa keskitettyä valtiomahtiakaan. Riidat ja rikokset ratkottiin sukujen ja kylien välillä – milloin sovinnon, milloin kostamisen kautta. Verikosto saattoi johtaa ylenmääräiseen verenvuodatukseen, mikä vaaransi koko yhteisön olemassaolon. Sitä ei kukaan toivonut, ja niin muodostui sovinto-oikeuden käytäntö. Asekuntoiset miehet tekivät sovinnon vastapuolen kanssa ja vääryyttä tehnyt hyvitti kärsinyttä aineellisesti.²

Aikaa myöten heimoyhteisöt väistyivät ja tilalle nousi järjestyneempiä yhteiskuntia. Samalla alkoivat hahmottua hallintorakenteet ja virallisempi oikeudenhoidon. Rikosten rankaisemisesta tuli valtaapitävien keino ylläpitää kuuliaisuutta ja järjestystä. Vanhakantainen oikeudenjakotapa ja hyvitysjärjestelmä korvautuivat lakiin pohjautuvilla tuomioilla ja määräyksillä. Myös kuolemanrangaistus tuli panna toimeen organisoidun yhteiskunnan nimissä. On arveltu, että kuolemanrangaistus kytkettiin eurooppalaiseen oikeudenhoidon noin 700 vuotta ennen ajanlaskumme alkua. Käytäntö muotoutui Välimeren alueella samoihin aikoihin, kun valtiollinen keskusvalta sai kaupunkikulttuureissa jalansijaa. Aikaa myöten oikeusperiaatteet siirtyivät keskisen Euroopan kautta Pohjolan kansoille.

Laittomuuksiin langenneet

Väkivaltaa ja laitonta seksiä, siinä suomalaisen yhteiskunnan tyypilliset rikokset uuden ajan alkuvuosisatoina. 1500-luvulla tapeltiin ja tapettiin paljon. 1600-luvulla lähes puolet kai-

kista oikeusistuimiin tuoduista jutuis-
ta koski seksuaalirikoksia. 1700-luvun
tyyppirikoksia olivat eläimeen sekaan-
tuminen ja lapsenmurha.

Rikos on teko tai toiminta, jonka kautta tekijä rikkoo yleistä oikeustajua ja yhteisön hyväksymiä normeja vastaan ja josta laki määrää hänelle rangaistusseuraamuksen. Eri ihmisyyhteisöjä ja kulttuureja verrattaessa havaitaan, että rikokseksi katsottujen tekojen luettelossa esiintyy poikkeavuutta. Niistä löytyy kuitenkin muutamia rikostyyppisiä, jotka ovat pysyneet ankarasti tuomittavina ympäri maailman ja halki vuosituhansien.

Laki on aikakautensa tuote ja ilmaus yhteisön moraalikäsitteistä ja tarpeista. Lakitekstit kertovat kulloisenkin kulttuurin ja yhteiskunnan järjestäytymisasteesta ja siitä, mitä ihminen milloinkin on pitänyt oikeana ja mitä vääränä. Säädökset viestivät yhteisön normeista, arvoista, moraalista ja uskomuksista.

Laki voi olla voimassa pitkiä aikoja – jopa satoja vuosia. Talouselämän ja politiikan ympäristön muutokset määrittävät sen, missä tahdissa yhteisön normijärjestelmä muuttuu ja mihin suuntaan laki ajan saatossa muovautuu. Joinakin aikoina tietty rikosmuoto käsitetään erityisen tuomittavaksi, toisina aikoina sama laiton teko tuottaa lievemmät seuraamukset. Kaikkein torjuvimmin on suhtauduttu – kulttuurista riippumatta – henkirikokseen ja toisen omaisuuteen kajoamiseen: tuskin mikään yhteisö hyväksyy tappamista tai varastamista. Historia on osoittanut, että taloudellisen ja poliittisen vallan keskittyminen merkitsee tiukkaa kontrollipolitiikkaa. Kun päätösvalta yhteisössä demokratisoituu, kyky sietää normeista poikkeavaa käyttäytymistä lisääntyy.

Rangaistuskäytäntö voi olla lakipykäliin verrattuna lempeämpi tai ankarampi. Yhteiskunnan murrokset ja valtaapitävien vaihtuminen merkit-

sevät monesti sitä, että lakia sovelletaan eri tavoin kuin aiemmin. Rangaistukset ankaroituvat sitä enemmän, mitä vahvempi vallankäyttäjä on suhteessa alamaisiin ja mitä suuremman uhan alamaiset vallankäyttäjälle muodostavat.

Kuolemanrangaistuksen historia ulottuu vuosituhansien takaiseen aikaan. Rankaisumuoto mainitaan jo varhaisemmissa tunnetuissa lakikokoelmissa neljän vuosituhannen takaa. Säilyneet lähteet osoittavat, että rangaistusta käytettiin niin vanhassa Kiinassa, Babyloniassa kuin faaraoiden Egyptissä. Vanhimmat tunnetut oikeudenhoitoa koskevat kirjalliset lähteet – 3 700 vuoden takainen Hammurabin laki ja vanhan testamentin Mooseksen laki – osoittavat kuolemalla rangaistun henkirikoksiin, siveysrikoksiin ja omaisuusrikoksiin syylistyneitä. Myös antiikin aikakausina Kreikan ja Rooman kulttuureissa kuolemanrangaistus oli tavanomainen rikosseuraamus.

KESKIAIKA JA 1500-LUKU

Ei varmuudella tiedetä, kuinka kauan Ruotsissa on kuolemanrangaistusta käytetty. Riimukivikirjoituksia lukuun ottamatta kirjalliset oikeuslähteet eivät ulotu sydänkeskiaikaa (n. 1000–1300) kauemmas menneisyyteen. Vanhimpia ovat maakuntalait, joita alettiin työstää kirjalliseen muotoon 1200-luvulla.

Keskiajan Suomessa elettiin kahden kurinpito- ja rangaistuskäytännön alaisina. Kirkollinen oikeusjärjestelmä ojensi pienempiin hairahduksiin ja synteihin langenneita oman kurinpitojärjestelmänsä avulla. Kuolemantuomio ei kuulunut kirkon työkaluihin. Maallinen oikeus käsitteli isommat rikokset ja langetti niistä myös kuolemanrangaistuksia.

Maakuntalaeissa kuolemanrangaistus säädettiin lukuisista rikoksista. Syyllisellä oli silti hyvä mahdollisuus säilyttää henkensä, jos hän sitoutui hyvittämään rikoksen uhria tai tämän sukua taloudellisesti. Törkeästä rikoksesta rysän päältä kiinni jääneen oikeusturva oli kuitenkin heikko. Jos joku kajosi toisen vaimoon ja aviomies sattui heidät yllättämään, hänellä oli oikeus lyödä pahantekijä välittömästi hengiltä ilman mainittavia seurauksia. Käräjätuvassa tapaus tulkittiin puolustautumistekona.

Keskiajalla kuninkaanvalta alkoi kasvaa ja saada otetta myös oikeudenhoidossa. Maakuntalakeja seurasivat Birger Jarlin rauhanlait. 1300-luvun

puolivälissä hänen pojanpojanpoikansa Maunu Eerikinpojan hallitus sääti maanlain koko valtakuntaa varten ja sen jälkeen kaupunginlain erityisesti Tukholmaa koskevana. Myöhemmin kaupunginlakia sovellettiin muissakin kaupungeissa.

Oikeuslaitoksen järjestäytyminen merkitsi sitä, että rikoksentekijä ei enää välttämättä selvinnyt hyvittämällä vastapuolta. Rikollisen tuli saada

Maunu Eerikinpojan maanlaki ja kaupunginlaki

Ensimmäiset koko Ruotsin valtakuntaa koskevat lait säädettiin 1300-luvun puolivälissä kuningas Maunu Eerikinpojan valtakaudella. Toinen laeista eli maanlaki oli voimassa kaikilla maaseutualueilla ja toinen eli kaupunginlaki nimensä mukaisesti kaupungeissa.

Maunu Eerikinpojan lait määräivät kuolemanrangaistuksen useasta rikoslajista. Sellaisia olivat murha, noituus, eläimeen sekaantuminen ja törkeä varkaus. Toimeenpanotavat olivat julmia ja tuomitulle enemmän kipua tuottavia kuin myöhemmin aikoina. Kaulankatkaisu tai hirttäminen ei läheskään aina riittänyt rikoksen seuraamukseksi. Laki määräsi sellaisiakin teloitustapoja kuin kuoliaaksi ruhjominen, kivitys, elävänä hautaaminen tai elävänä polttaminen. Lievemmissä rikoksissa tuli käyttää ruumiinrangaistuksia, kuten silpomisia tai raipaniskuja. Ankarien rangaistusten tarkoitus oli

toimia pelotuksena muille ja vähentää tulevaa rikollisuutta.

Ruumiillinen ja henkinen kidutus tunnustuksen saamiseksi oli yleisesti hyväksyttävää. Ei liene epäilystä, etteikö moni jäykkäniskainen syytetty olisi piinapenkkiin joutunut.

Asianomistajalle lankesi keskeinen rooli rankaisun hoitamisessa. Rangaistus pantiin toimeen välittömästi tuomion lukemisen jälkeen käräjäpaikalla tai kaupungin torilla. Kuolemantuomioita ei alistettu ylempien oikeusinstanssien – sellaisia ei edes ollut – tai kuninkaan vahvistettavaksi.

Kuolemantuomioiden täytäntöönpanolle ei ollut erityistä virkakuntaa. Maunu Eerikinpojan laeissa tosin mainitaan teloittaja, mutta virkapyöveli hän ei ollut. Kuolemanrangaistuksen pani toimeen joko asianomistaja itse tai hänen nimeämänsä henkilö. Mes-tauspiiluun saattoi tarttua myös joku oikeuden jäsenistä.

tekonsa mukaisen rangaistus yhteisön taholta. Rangaistusperiaate alkoi syrjäyttää sovintoperiaatetta.

Lähdetietojen puuttuessa jää selvittämättä, missä määrin brutaaleja rankaisutapoja pantiin keskiajalla täytäntöön. Nykykäsityksen mukaan kuolemanrangaistus oli keskiajalla ja vielä 1500-luvun alkupuolellakin melko harvinainen, ainakin verrattuna 1600-lukuun. Lain ankaraa kirjainta ei läheskään aina seurattu, ja säädökset omasivat lähinnä pelotteellista merkitystä.

Yleisin sanktio vahingon tai vamman tuottamisesta oli sakko ja loukkauksen uhrille tai suvulle maksettava korvaus. Kuolemanrangaistusta sovellettiin vain kaikkein törkeimmiksi katsottuihin tekoihin, joihin kuului esimerkiksi salamurha, noituus ja lapsenmurha. Varkautta pidet-

Kristoffer Baijerilaisen maanlaki

Maunu Eerikinpojan maanlaki uudistettiin vuonna 1442 kuningas Kristoffer Baijerilaisen toimesta. Tämä laki on ensimmäinen virallisesti voimaan saatettu valtakunnan laki. Siitä tehtiin suomenkielinen versio niinkin varhain kuin vuonna 1580. Kristofferin maanlaki korvasi edeltäjänsä lopullisesti vasta sen jälkeen, kun se vuonna 1609 sai painetun asun ja kuninkaallisen vahvistuksen. Laki oli voimassa vuoteen 1736 saakka, jolloin sen korvasi pari vuotta aiemmin säädetty koko valtakuntaa koskeva yleinen laki.

Kristofferin maanlaissa kuolemanrangaistus oli uhkana monenlaisesta pahanteosta. Valtiollisista rikoksista vakavampia olivat maanpetos ja kapina, uskonnollisista rikoksista juma-

lanpilkka ja noituus, väkivaltarikoksista murha, tappo ja lapsenmurha, seksuaalirikoksista väkisinmakaaminen, huoruus, sukurutsa ja eläimiin sekaantuminen ja omaisuusrikoksista törkeät varkaudet. Rikosseuraamusten osalta maanlaki oli aiempaa lakia selvästi ankarampi.

Lain kiristymisestä huolimatta olennaista muutosta kuolemanrangaistuksissa ei liene tapahtunut. Kuolemantuomioita jaeltiin vain törkeimmiksi katsotuista rikoksista ja niistäkin vain osa pantiin täytäntöön. Rangaistusjärjestelmä nojasi enemmän sakko- ja karkotusrangaistuksiin kuin fyysisiin rangaistuksiin. Moni vakavakin rikos voitiin muuntaa tai lieventää rahaseikoiksi.

tiin yhtenä iljettävimmistä rikoksista. Toisen omaisuuteen kajoaminen oli petomainen teko ja tuomio sen mukainen. Varkaan hirttäminen oli tuolla aikakaudella yleisin kuolemanrangaistuksen muoto.

Mikään heimojen tai sukujen ulkopuolinen voima ei vielä sanellut pakottavia määräyksiä tai langettanut rangaistuksia oikeudellisten konfliktien ratkaisemisessa. Esivaltaa oli turha muutenkaan kaipailla apuun, kun sellaista ei ylipäättäen löytynyt. Kun esivallan kontrolli ja toimiva rikos-oikeuslaitos puuttuivat, loukkaukset käsiteltiin sukujen välisinä asioina.

Yksilö oli suurelta osin riippuvainen perheen, suvun ja paikallisyhteisön tuesta. Riita- ja rikosasiat selviteltiin paikallistasolla asianomaisten kesken. Maaseudun paikallisyhteisöiltä puuttuivat edellytykset ja tahtotila toimeenpanna lain määräämiä äärimmäisiä rangaistuksia. Törkeistäkin rikoksista – henkirikos mukaan lukien – saattoi selviytyä vahingonkorvauksilla ja maksamalla sakkorahoja.

Asianosaisten välinen korvausjärjestely puitiin paikallistason käräjillä. Rikoksenteikijän rankaiseminen ei noussut tärkeimmälle sijalle. Sovintoratkaisussa rikoksenteikijä tai hänen sukunsa hyvitti tekonsa vahinkoa kärsineelle osapuolelle. Korvaus arvioitiin rahassa ja maksettiin luonnossa: niittynä, peltolina, arvoesineinä tai kotieläiminä. Hopealusikat, lehmät ja maatilukset vaihtoivat omistajaa.

Mikäli sovintoa ei saatu aikaan, asianomistaja saattoi vaatia henkirikokseen syyllistyneen kaulan katkaisemista tai varkaan vetämistä hirsi-puuhun. Koston periaate miellettiin oikeaksi, mutta sukusodan syttymistä ja turhaa verenvuodatusta pyrittiin välttämään.

Kaksi toistensa kanssa kilpaillutta voimatekijää alkoi 1300-luvulla nousta ylitse muiden Ruotsissa ja Suomessa sen osana. Ne olivat kuningasvalta ja kirkko. Kummankin valtapoliittinen strategia oli perustaltaan sama. Ne pyrkivät luomaan järjestelmän, jolla vanhat maakunnalliset ja sukujen itsemääräämisoikeuteen pohjautuvat ikiaikaiset tapaoikeudet saataisiin ylhäältä saneltujen säännösten ja määräysten alaisiksi.

Myöhäiskeskiaika toi perustavanlaatuisia muutoksia koko Manner-Euroopan yhteiskuntarakenteisiin ja ihmisten maailmankuvaan. Uskonpuhdistus romutti vanhan maailman perusteita ja uskonkäsityksiä. Valan keskittyminen ja hallintokoneiston rakentuminen merkitsivät sitä, että kansalaiset joutuivat aiempaa tarkemman kontrollin valvomiksi. Lait ankaroituivat Euroopan eri puolilla sitä mukaa, kun hallinto- ja oikeusjärjestelmä tehostui ja valtion mahti yksityisen ihmisen yllä kasvoi.

Oikeuslaitoksen kehittyminen edesauttoi valtion rakentamista ja periaatteessa paransi rikoksiin osallisten ja rikoksista kärsineiden oikeusturvaa. Toisaalta kehitys johti siihen, että rahvas menetti aiemman asemansa lainkäytössä ja siitä tuli valtion ja kirkon valvonnan ja vallankäytön kohde.

1500-luvun alkupuolella oikeutta jaettiin samoilla periaatteilla kuin aiemminkin. Riita- ja rikosasioiden oikeuskäsittely tapahtui paikallistasolla. Kruunu ei vielä julistautunut asianomistajaksi, vaikka sen kirstuun kilahtikin osa rikoksista perityistä sakkorahoista. Kihlakunnankäräjillä pääosaa esittivät lainlukija tai tuomari, syytetty ja talonpoikaisyhteisöstä valittu lautamiehistö. Päätöksiin vaikutti myös käräjärahvaan mielipide. Sovintoratkaisuun päädyttiin monesti silloinkin, kun maanlaki olisi vaatinut ehdottoman kuolemantuomion julistamista. Syyllinen sai pitää päänsä, kun maksoi korkean henkisakon ja korvasi tekonsa vääryyttä kärsineelle osapuolelle. Lakipykälää ei luettu kirjaimen mukaan tai lakia jopa kierrettiin.

Kesti oman aikansa, ennen kuin uusi järjestelmä oli riittävän rasvattu toimiakseen tehokkaasti. Prosessi vauhdittui 1500-luvun aikana. Silti vielä seuraavan vuosisadan alussa paikallisyhteisöjen ratkaisu- ja päätösvalta asioidensa hoitamisessa pysyi vahvana. Aika teki lopulta tehtävänsä: keskusvalta voimistui ja paikallistason päätöksenteko- ja tuomiovalta karsiu- tui. Lopulta oikeuden jakaminen siirtyi kokonaan viranomaisten tehtäväksi. Tultiin tilanteeseen, jossa oikeutta jaettiin ylätasolta käsin eikä enää paikallisten kesken. Ja kun lakia alettiin lukea aiempaa kirjaimellisemmin, se merkitsi rangaistuskäytännön ankaroitumista. Keskeiselle sijalle rikosten tutkinnassa ja tuomitsemisissa nousi syyllisen kiinnisaaminen ja rankaiseminen. Lähtökohtana ei enää ollut sopimuksen aikaansaaminen väärintekijän ja vääryyttä kärsineen osapuolen välillä. Vallitsevaksi tämä järjestelmä vakiintui uuden ajan ensimmäisillä vuosisadoilla ja sellaisena säilyi 1700-luvulle saakka.

Tuomiokirjoja ja sakkoluetteloita ei 1500-luvulta ole paljoakaan säilynyt, mutta ne puhuvat selvästi edellä kerrotun puolesta. Lain soveltaminen oli yllättävän lempeää. Esimerkiksi Varsinais-Suomessa ja Pohjanmaalla vuosina 1544–1620 käsitellyistä 169 henkirikoksesta ainoastaan kourallinen päättyi kuolemantuomioon. Vain murha, lapsenmurha ja törkeä varkaus olivat sellaisia, joiden osalta lain määräystä ei voitu sivuuttaa. Teloituksia toki pantiin julkisesti toimeen myös 1500-luvulla, varsinkin poikkeuksellisinä aikoina. Talonpoikaiskapinat ja ylimystön keskinäiset valtataistelut

vaativat lukuisia uhreja niin talonpoikien kuin aatelisten puolella.

Vuosisadan mittaan oikeuskäytäntö ankaroitui. Esimakua siitä antoivat kuninkaalliset plakaatit, asetukset ja määräykset. Niissä vaadittiin kuolemanrangaistusta muun muassa harhaoppisuudesta ja muista vakavista rikoksista. Tuomioiden perusteluja haettiin paitsi maallisesta lakikirjasta myös *Raamatusta* eli tarkemmin vanhan Testamentin Mooseksen laista. Rikos julistettiin yhä useammin synniksi Jumalaa vastaan. Tätä tähden si jo kuningas Kustaa Vaasa vuonna 1536. Raamatullisten katsomusten mukaan kymmenen käskyn rikkomisesta syntyi verivelka, jonka saattoi sovittaa vain rikoksen kanssa yhtäläinen rangaistus.

Tiukempaa linjaa vaativista asetuksista merkittävä oli kuningas Eerik XIV:n ”patentti törkeistä rikoksista” vuodelta 1563. Siinä Jumalan ja esivallan käskyt asetettiin samalle viivalle ja samaan päämäärään tähtääviksi. Törkeä rikos oli yhtä kuin synty, mikä oli teokraattisen näkemyksen mukaisesti sovitettava kuolemalla. Muussa tapauksessa Jumalan rangaistus ei kohtaisi vain rikoksenteikijää, vaan koko valtakuntaa. Tällä julistuksella Luojaista tehtiin rikoksen asianosainen yhdessä kuninkaan ja varsinaisen asianomistajan kanssa. Ankarilla rangaistuksilla uhkailu ja Jumalan vihalta pelottelu olivat tehokas keino pitää kansalaiset kuuliaisina alamaisina. Asetuksen arkipäiväisempi tarkoitus oli korostaa esivallan käskyjen ehdottomuutta ja kasvattaa kuninkaan auktoriteettiasemaa.

Maallisen esivallan avuksi riensi luterilainen ja puhdasoppinen kirkko. Aiemmin kirkko oli pysytellyt rikosasioissa taka-alalla, mutta nyt se astui esiin aktiivisena toimijana. Lain hengen ankaroitumisen aikana maallinen ja hengellinen esivalta löivät toisilleen kättä. Kihlakunnan-käräjien langettama tuomio piti sisällään lähes poikkeuksetta kirkkorangaistuksen. Tuomitun tuli yhtenä tai useampana sunnuntaina istua kirkon häpeäpenkissä yhteisön halveksunnan alla, tunnustaa rikkomuksensa julkisesti ja pyytää seurakuntalaisilta anteeksi. Pienikin hairahdus johti yksityiseen rikkiin sakastissa.

Kun kirkko 1500-luvun uskonpuhdistuksessa oli menettänyt valtaansa, siirrettiin maalliseen lakiin myös uskontoa vastaan tehdyt rikkomukset. Pyhistä kirjoituksista ei haettu pelkästään opetusta elämiseen ja uskon harjoitukseen, vaan Mooseksen laki otettiin oikeudenharjoittamisen käsi-kassaraksi.

Rikosoikeuden tehtäväksi nähtiin Jumalan oikeudenmukaisuuden toteuttaminen maan päällä. Rikos ei ollut yksityinen asia, vaan se kosketti

koko yhteisöä. Sen vuoksi yhteisön oli se myös tuomittava ja rangaistava. Näin luotiin koventuville tuomioille moraalinen pohja. Ainoatakaan rikosta ei saa jättää rankaisematta, mikäli halutaan välttää oikeamielisen Jumalan rankaisulta. Asianomistajien rankaisuvalta poistettiin. Rangaistukset tuli saattaa täytäntöön esivallan toimesta, pelotuksen periaatteella ja julkisesti.

LAKI ANKAROITUU

1600-luvun kuluessa Ruotsi kohosi suurvallaksi. Keskushallinto byrokraatisoitui ja oikeuslaitos järjestäytyi aiempaa toimivammaksi. Samalla valtakunnan syrjäisetkin sopukat joutuivat ulkopuolisen ja ylhäältä johdetun vallankäytön kohteeksi. Oikeusnäytelmän kuviot kääntyivät pääläelleen. Aiemmin sivuroolissa olleet kruunu ja virkakoneisto määräsivät marsijärjestyksen. Sovintoratkaisut väistyivät taka-alalle. Lakikirjan pykälät nousivat aiempaa painavampaan asemaan.

Rikoslain tiukentumisella oli syynsä. Ankara oikeuskäytäntö palveli yhteisön valtarakenteita puhdasoppisen uskonnon ja virkavaltaisen hallintojärjestelmän rakentamisessa. Kansalaiset oli saatava kuriin ja esivallan nöyriksi alamaisiksi. Paikallisyhteisön elämä joutui aiempaa tarkemman syynin alaiseksi. 1630-luvun alussa rakennettiin keskitetty hallintojärjestelmä ja lääninhallinto-organisaatio, mikä edelleen kavensi pitäjänkokousten ja paikallisten käräjien hallinnollista valtaa.

Keskitetty ja ylhäältä päin johdettu hallintojärjestelmä yhdessä tiukemman lainkäytön kanssa merkitsivät rangaistusten kovenemista. Kuolemanrangaistuksia alettiin 1610-luvulta lähtien panna täytäntöön aiempaa tiheämmin ja aiempaa useammasta rikoslajista.

Juutalaisuudessa ja siitä versoneessa kristinopissa kuolemanrangaistus katsottiin oikeutetuksi teokraattisen sovitusopin eli niin kutsutun talio-periaatteen kautta. Ensimmäinen Mooseksen kirja julistaa: ”Joka ihmisen veren vuodattaa, hänen verensä on ihminen vuodattava, sillä Jumala on tehnyt ihmisen kuvaksensa.” Talio-periaate kiteytyy toisessa Mooseksen kirjassa: ”Mutta jos vahinko tapahtuu, niin annettakoon henki hengestä, silmä silmästä, hammas hampaasta, käsi kädestä, jalka jalasta, palovamma palovammasta, haava haavasta, mustelma mustelmasta.”

Katolinen kirkko tuki sovitusoppia jo keskiajalla, ja Tuomas Akvino-laisen jälkeen sitä alleviivasivat esimerkiksi uskonpuhdistuksen teologit Martti Luther ja Jean Calvin. 1500-luvulta lähtien maallinen oikeuslaitos alkoi langettaa kuolemantuomioita yhä enemmän uskonnollisilla perusteilla. Vanhan testamentin kirjoitukset nousivat lyhyessä ajassa länsimai-den vahvimmaksi ja laajimmin tunnustetuksi normeiksi ja moraaliseksi arvoiksi. Tunnetuimpia ovat kymmenen käskyä, mutta Mooseksen kirjat pitävät sisällään muitakin ohjeita, käskyjä ja määräyksiä.

Kristofferin maanlaki julkaistiin painetussa muodossa ensimmäisen kerran vuonna 1608. Samalla kuningas Kaarle IX liitti lakikirjaan osia vanhan Testamentin Mooseksen kirjoista. Siitä lähtien Raamatun määräyksillä oli oikeudenhoidossa sama painoarvo kuin maallisilla säädöksillä. Siitä seurasi, että tuomiot ankaroituivat ja moni sellainen rikos, josta syyllinen oli aiemmin selvinnyt sakoilla tai ruumiinrangaistuksilla, julistettiin kuolemalla tuomittavaksi.

Vanhan testamentin säännökset olivat osana lakikirjaa vuoden 1734 lakiuudistukseen saakka. Erityisesti seksuaalirikokset nousivat esivallan silmissä jyrkästi tuomittaviksi. Kaikki esiaviolliset ja avioliiton ulkopuo-liset sukupuolisuhteet tuomittiin, ja tuomioissa kaikuivat nimenomaan Mooseksen lain määräykset. Kansalaisille haluttiin viestittää, että Jumala on rikoksen yksi osapuoli, jonka sanaa on kirjaimellisesti noudatettava. Mooseksen lakia pidettiin jopa tärkeämpänä kuin maallinen laki, koska sen uskottiin olevan jumalallista alkuperää. Yleisenä totuutena pidettiin, että Mooseksen laki Jumalan lain ilmentymänä on kaikkia kansoja ehdot-toman velvoittava. Jälkikäteen on voitu havaita, että kyseessä oli ideologi-nen verho esivallan harjoittamalle väkivallalle.

Vanhan testamentin määräykset eivät toki olleet uusi asia Pohjolassa. Niinkin varhain kuin 1200-luvun puolimaissa Birger Jarlin valtakaudella päätöksiä oli perusteltu Jumalan lakiin viittomalla. Mooseksen laki edusti juutalaisten varhaisinta sukuoikeutta, joka oli otettu oikeuselämän perus-taksi satoja vuosia ennen ajanlaskumme alkua. Laki henki samaa koston periaatetta kuin Hammurabin laki.

Vuoden 1608 jälkeen kuolemaan voitiin tuomita yli 70 rikoksesta. Luettelo oli pitkä: maanpetos ja kapina, jumalanpilkka ja noituus, murha, tappo ja lapsenmurha, väkisinmakaaminen, sukurutsa, huoruus, kaksin-naiminen ja eläimiin sekaantuminen sekä törkeät varkaudet. Hengen-meno uhkasi syyllistä niinkin vähäpätöisissä rikoksissa kuin kiroileminen,

koronkiskonta ja tottelemattomuus omia vanhempia kohtaan. Tuomioistuimet velvoitettiin noudattamaan Jumalan lakia ”sellaisena kuin se on otettu pyhään kirjaan.”

Eurooppalaisen ihmisen ajatus- ja käsitysmaailma oli 300–400 vuotta sitten monella tapaa erilainen kuin nykyään. Elettiin toistuvien katovuosien, sota-aikojen ja tautien kurimuksessa. Tulevaisuus näyttäytyi epävarmana ja turvattomana. Arkielämää leimasi paitsi huoli huomisesta myös se, mikä koituisi sielun kohtaloksi iäisyydessä.

Rankaisematon ja selvittämätön yksittäinen pahateko ei ollut vain tekijän yksityisasia, vaan se kosketti koko yhteisöä. Moraalin ja rikollisuuden valvonta saivat oikeudenhoidossa yhä tukevamman jalansijan. Luterilainen puhdasoppisuus korosti kollektiivisen omantunnon olemusta. Yhden ihmisen vääränlaisen elämäntavan katsottiin vaikuttavan koko yhteisöön ja sen tulevaisuuteen. Piispa Eerik Sorolainen julisti 1500-luvun lopulla, että luonnonmullistukset ja sodat ovat merkkejä Jumalan vihasta. Sallimus rankaisee ihmisiä heidän syntiensä vuoksi ruttotaudeilla, sota-aikojen kurimuksilla, nälkävuosilla ja tulipaloilla. Oikeamielinen ja vanhurskas Jumala oli myös kiivas Jumala, joka vaati jokaiselle synnintekijälle tuomiota ja sovitusta jo maallisessa elämässä. Vain katumus, parannus ja rangaistus lepyttivät Korkeimman vihan.

Rangaistus tuli toimeenpanna pelotuksen periaatteella ja julkisella paikalla, jotta samanlaisia rikoksia ei enää tapahtuisi. Rankaisun kautta yhteisö puhdistui ja pääsi sovintoon Jumalan kanssa. Vääryys oli kostettu, tasapaino ja järjestys palautunut. Käsitys rangaistuksen tarpeellisuudesta Jumalan lepyttämiseksi säilyi 1800-luvulle saakka.

Vallanpitäjät onnistuivat vakuuttamaan kansalaiset ankarien rangaistusten välttämättömyydestä. Kun kuolemanrangaistusta 1800-luvulla oli tiin poistamassa rikoslaista, rahvas vastusti esitystä yhtä innokkaasti kuin teologit tai oikeusoppineet.

PUHDASOPPINEN VUOSISATA

1600-luvulla puhdasoppisuus läpäisi koko yhteiskunnan. Uskonto kohosi keskeiseksi maailman ja yhteiskunnan selittäjäksi. 1600-luvulla hengelistä elämää monopolisoi evankelisluterilainen kirkko. Virallinen kielto muun kuin luterilaisen uskonnon harjoittamisesta Ruotsin valtakunnassa

astui voimaan Örebron valtiopäivillä vuonna 1617.

Puhdasoppisuus merkitsi muutakin kuin ahdasmielisyyttä – ja nimenomaan myönteisessä mielessä. 1600-luvulla alkunsa saanut kansanopetus kantoi hedelmää luku- ja kirjoitustaidon yleistymisen myötä. Kirkolla oli keskeinen rooli kristillisen elämäntavan ja lähimmäisenrakkauden opettamisessa, mistä epäilemässä säteili hyötyä ihmisten sosiaalisen kanssakäymiseen.

Elää kurissa ja Herran nuhteessa – näin kuuluu vanha sananparsi. Kuria ja järjestystä taottiin rahvaan kalloihin yksinkertaisella vastakkainasettelulla: ihminen voi elää vain kahdella tavalla, joko hyvällä tai huonolla. Kristillinen ihanne vaati epätietoisuutta ja puhdasmielistä ahkerointia yhteiseksi hyväksi. Ihmisen tuli elää sovussa ja rakkaudessa muiden kanssa, sitoutua yhteisiin normeihin ja olla kuuliainen esivallalle ja ylempisäätöisille. Hänen tuli olla hyväntahtoinen, nöyrä ja anteeksiantava.

Hierarkkisessa sääty-yhteiskunnassa vallitsi järjestelmä, jossa jokaisella oli oma paikkansa ja tehtävänsä. Se joka normeihin sitoutui, oli hyvä ihminen. Hänelle myös Jumala saattoi osoittaa armeliaisuutta. Sen sijaan ylpeys, kovasydämyisyys, oman edun tavoittelu, haureelliset elämäntavat sekä säätyjärjestyksen ja vallitsevien normien kyseenalaistaminen olivat tottelemattomuutta Jumalaa vastaan.

Kirkkokuri ja rahvaan elämäntapojen kontrollointi kohosi keskeiseksi seurakuntaelämän toimintamuodoksi. Tarkoituksena oli pitää seurakunnan jäsenet ”oikeanlaisen kilvoituksen tiellä.” Seurakuntalaisten tuli omaksua kirkollinen ja yhteiskunnallinen järjestys ja noudattaa Jumalan käskyjä ja säädöksiä. Vuoden 1686 kirkkolaki antoi tarkkoja ohjeita esimerkiksi sapatin pyhittämisestä. Jokaisen oli osallistuttava säännöllisesti jumalanpalveluksiin, ja kaikkalainen työnteko pyhäpäivisin oli kiellettyä. Korttipelit, piirileikit ja näytelmät julistettiin pannaan.

Kirkkokurista huolehti kirkkoherra yhdessä kirkkoraadin kanssa. Kirkkoherran johtamissa pitäjänkokouksissa käsiteltiin maallisten asioiden ohella myös pitäjäläisten siveysrikkomuksia ja huonoa käytöstä. Kirkollinen oikeuslaitos oli hierarkkinen samaan tapaan kuin maallinen oikeus. Niin kutsutut rovastinkäräjät oli kirkollinen väliportaan tuomioistuimien, joka käsiteli talous-, riita- ja rikosasioita useamman kirkkopitäjän muodostaman rovastikunnan alueella. Ylintä kirkollista päätösvaltaa hiipakunnassa edusti piispan johtama tuomiokapituli.

Kurinpäätösten välineinä olivat nuhtelu, varoitus, kirkolle tehtävä työ, sak-

ko, jalkapuu, häpeäpenkki, julkirippi, ehtoolliselta poissulkeminen ja seurakunnasta erottaminen. Kirkkorangaistuksia langetettiin varsin vähäistä rikkomuksista. Kyse oli useimmiten sellaisista hairahduksista, joista laki ei määrännyt rangaistusta tai jotka olivat liian vähäpätöisiä maalliseen oikeuteen vietäviksi. Aikaa myöten sakoista kehittyi olennainen osa kirkkorangaistusta. Kihlaparin yhteiselämä ennen avioliittoa tai morsiuspuvun oikeudeton kantaminen merkitsi sakkotuomiota.

Puhdasoppisuuden valvonta ulotettiin tapakulttuuriin ja jokapäiväiseen elämään. Rahvaan tuli luopua ikiaikaisista uskomuksista ja pakanallisiksi julistetuista tavoista. Oli käyttäydyttävä nöyrästi maallista ja hengellistä esivaltaa kohtaan. Ylempisäätyisen edessä tuli ottaa lakki päästä ja tervehdittävä alamaisesti.

1600-luvun alusta lähtien kirkon merkitys kasvoi myös oikeuselämän alueella. Kirkko valjastettiin maallisen oikeuden käsikassaraksi taistelussa avioliiton ulkopuolista sukupuolielämää, noituutta ja jumalanpilkkaa vastaan. Kirkko loi valvontajärjestelmän kansalaisten siveellisen elämän kontrolloimiseksi. Jokaiseen kylään tuli niin kutsuttu kuudennusmies, jonka tehtävä oli pitää kyläläisiä silmällä ja saattaa kaikki näkemänsä tai kuulemansa rikkomukset kirkkoherran tietoon. Pappilasta oli lyhyt matka kiikuttaa ilmianto nimismiehen taloon.

TUOMIOKÄYTÄNTÖ 1600- JA 1700-LUVULLA: TIUKKA LAKI – LÖYSÄ KÄYTÄNTÖ

Mikään ei ole tuomarille yhtä tärkeää kuin hyväntahtoisuus. Hänen tulee tietää, milloin soveltaa lakia ankarasti ja milloin lempeästi, sillä kaiken rangaistuksen tulee koitua rikoksentekijän parannukseksi.

– Olaus Petri, 1530-luku

1600-luvua on aiemmassa historiantutkimuksessa arvioitu brutaaliksi, mielivaltaiseksi ja verisimmäksi aikajaksoksi maamme oikeushistoriasa. Näin voisi lakipykälää silmäilemällä arvailla. Mutta kuinka suuriin mittoihin teloitukset lopulta lisääntyivät, ja pysyivätkö alioikeuksissa

langetetut tuomiot voimassa myös ylemmissä oikeusasteissa? Ottivatko hovioikeuden asessorit päätöstä sorvatessaan huomioon muutakin kuin rikoksen tunnusmerkit, näyttökysymyksen ja uhrille tuotetun vamman tai vahingon? Löytyikö lieventäviä asianhaaroja, joilla tuomio voitiin lieventää suuttuttamatta Jumalaa?

Törkeät teot ansaitsivat lain mukaan kuolemanrangaistuksen – muita seuraamuksia oli välteltävä. Tämä vaatimus tuli Vanhasta testamentista, josta kumpusi ajatus Jumalasta rankaisevana tuomarina. Kuolemanrangaistus kaikui Jumalan painetusta sanasta oikeussalien pöydällä, eikä sitä voitu sivuuttaa.

Samaan aikaan tuotiin esiin käsityksiä, jotka nekin olivat uskonnollisesti perusteltuja, mutta poimittu Uuden testamentin sanomasta: armosta ja anteeksiantamuksesta. Jo vuoden 1614 oikeudenkäymisjärjestys kehotti tuomareita arvioimaan, voitaisiinko syytetty ”jättää eloon ja säästää kuolemalta.” Kohtuullisuutta ja tervettä järkeä oli seurattava mieluummin kuin sokeaa lakihenkisyyttä.

Oikeudenhoito ei ollut Ruotsin valtakunnassa mielivaltaista edes 1600-luvulla. Jokainen tapaus pyrittiin selvittämään perinpohjaisesti. Syyllisyyskysymys tuli osoittaa todeksi kiistattomasti. Oikeus ei toiminut tunteiden tai moralisoivien yllykkeiden varassa, vaan järkiperaisten motiivien johdattamana. Rangaistusseuraamukset eivät voineet ylittää kansan omaa oikeudentuntoa – silloin ne olisi mielletty valtion harjoittamaksi terroriksi.

Vaikka keskusvalta lisäsi rikoksiksi luokiteltavia tekoja ja ankaroitti rikoslakia, lain ankaraa henkeä ei seurattu kirjaimellisesti. Teloituksia tehtiin lopulta valikoidusti ja vain törkeimmät tapaukset jätettiin vaille armoa. Olennaisempaa oli se, että kansa pidettiin pelon vallassa toimeenpanemalla rangaistukset julkisesti.

Laki sinänsä oli kaikille itsestään selvä auktoriteetti. Rahvas tottui aikaa myöten siihen, että rikosta seurasi rangaistus. Yleinen näkemys kuolemanrangaistuksen tarpeellisuudesta tunnustettiin kaikissa yhteiskuntaryhmissä. Enemmistö kansalaisista myös sen hyväksyi ja oli valmis lakia kunnioittamaan. Seuraamukset eivät silti voineen olla miten bruttaaleja tahansa.

Aikakauden oikeudenhoitoa on luonnehdittu yhdistelmäksi ”julmuudesta ja realistisesta lempeydestä”. Tuomio oli säälimätön ja rankaisumenetelmät julmia, kun kyseessä oli raaka rikollinen, jonka parantumisesta ei ollut mitään toivoa. Oli suotavaa, että hänet eliminointiin yhteisöstä.

Tuomio oli lievempi, kun syytetyn katsottiin kykenevän armahduksen jälkeen palaamaan yhteisön kunnialliseksi jäseneksi ja välttymään rikoksen uusimiselta. Tässä tuomiokäytännön kahtalaisuudessa on havaittavissa yhteyttä ristikkäisten käskyjen ideologiaan. Toinen niistä on vanhatestamentillinen vaatimus syntisen hävittämisestä, toinen taas uusitestamentillinen eli anteeksiantamisen ja kristillisen armahtamisen periaate.

Hovioikeudet säilyttivät 1600–1700-luvuilla ylimmän tuomiovallan lukuun ottamatta lyhyitä ajanjaksoja, jolloin yksinvaltainen kuningas julistautui Ruotsin valtakunnan ylimmäksi tuomariksi. Hovioikeuden harjoittama käytäntö oli rikosasioissa lempeämpää kuin lakipykälien perusteella olisi odotettavissa. Ankaraa rikoslakia ei sovellettu sellaisenaan, vaan rangaistuksia jaettiin tapauskohtaisen harkinnan perusteella. Harkinnassa otettiin huomioon kohtuus- ja inhimillisyystekijät. Kuolemanrangaistukset jäivät käytännössä huomattavasti vähäisemmiksi kuin niitä lakipykälien mukaan olisi pitänyt toimeenpanna.

Armo kävi oikeuden edestä aina kun rikostapauksesta löytyi riittävästi lieventäviä asianhaaroja. Ylempi oikeusaste punnitsi tarkoin kukin tapauksen olosuhteita ja rikoksenteikijän henkilöä koskevia seikkoja. Pyrkimyksenä oli suhteuttaa rangaistus rikoksen olosuhteita vastaavaksi. Samalla kartoitettiin lieventäviä tekijöitä, jotka voisivat muuttaa kuolemantuomion sakko- tai ruumiinrangaistukseksi. Useimmissa tapauksissa päädyttiin alioikeuden antaman tuomion lieventämiseen. Alioikeuksilla ei ollut valtuuksia haeskella lieventäviä asianhaaroja. Niiden tuli ainoastaan kirjata rikokseen vaikuttaneet seikat pöytäkirjaan ja muotoilla tuomio lakipykälien mukaan.

Humaaniutta ja lempeyttä osoitti jo 1600-luvulla esimerkiksi Götan hovioikeus, jonka alueella langetetuista kuolemantuomioista vain viidesosa pysyi voimassa loppuun saakka. Julmimpien rangaistusten täysimittainen täytäntöönpano olisi haaskannut aineellisia ja väestöllisiä resursseja – kuin myös tuottanut tarpeetonta verenvuodatusta. Armahdetut kärsivät raippatuomion, minkä jälkeen heidät vietiin pakkotyöhön kuninkaan linnoihin ja kartanoihin. Myöhemmin heitä työskenteli valtion omistamissa vuorikaivoksissa. Pakkotyötuomioita jaettiin runsaasti myös pienempiin rikoksiin syyllistyneille. Linnojen ja linnoitusten kiihtynyt rakentaminen sekä virinnyt kaivosteollisuus tarvitsivat runsaasti halpaa työvoimaa, johon rikoksenteikijät soveltuivat. Naisrikollisille työvankeuspaikan tarjosi 1620-luvulta lähtien Tukholman kuritus- ja kehruhuone. Näin ri-

koksentekijät saattoivat hyödyttää yhteiskuntaa sen sijaan, että päättivät päivänsä esivallan toimesta jo nuorella iällä.

Lievennyskäytäntöä harjoitti myös Turun hovioikeus. Porin raastuvan-oikeus tuomitsi vuonna 1625 kuolemaan kymmenen varasta, jotka olivat anastaneet heiniä kruunun niityiltä. Hovioikeus muunsi rangaistuksen pakkotyöksi. Sakoilla selvisi vuonna 1639 se nauvolainen talokkaan poika, joka oli nimitellyt isäänsä piruksi ja äitiään kunnottomaksi naiseksi ja jonka kärjääoikeus oli tuominnut Mooseksen lain nojalla teloitettavaksi. Vuonna 1642 Turun hovioikeus muunsi aviorikoksesta kuolemaantuomitun miehen rangaistuksen pakkotyöksi Atlantin toisella puolen Delawaren siirtokunnassa. 1660-luvulla Turun hovioikeus lievensi alioikeuksien langettamista kuolemantuomiosta lähes puolet.

Silti teloitusten määrä suhteutettuna väkilukuun kasvoi 1600-luvulla verrattuna aiempaan vuosisataan, mutta mitään räjähdysmäistä muutosta ei tapahtunut. Mooseksen lain käyttönoton on arveltu lisänneen kuolemanrangaistuksia 10–20 prosenttia.

Lievennysmenettely Turun hovioikeudessa jatkui myös 1700-luvulla. Vuosisadan puolimaissa vähintään kolme neljäsosaa kaikista käräjien langettamista kuolemantuomioista lieventyi hovioikeudessa. Huoruus ja kaksinnaiminen olivat niitä rikoksia, joissa alioikeuksien kuolemantuomiot lähes poikkeuksetta lievennettiin ylemmissä oikeuselimissä. Kuolemantuomiota ei vahvistettu myöskään rauhanrikoksista eikä vanhempien pahoinpitelystä. Kun eläimeen sekaantuminen poistui kuolemallalla rangaistavien tekojen listalta 1770-luvulla, pyövelit saivat asiakkaikseen enää henkirikoksiin ja lapsenmurhiin syyllistyneitä.

Majesteetin määräysvaltaa oikeuden korkeimpana instanssina alettiin 1700-luvulla uudelleen korostaa. Niinpä monet tuomitut tarrautuivat viimeisenä oljenkortenaan kuninkaan armon varaan. Armoa oli anottu aiemminkin, mutta 1700-luvun lopulla käytäntö näkyy lisääntyneen. Kuninkaan päätös oli useimmiten kielteinen.

1600–1700-luvuilla lieventämismenettely koski kaikkia rikosmuotoja, mutta suhteellisesti vähiten henkirikoksia. Tappo ja etenkin murha olivat niin oikeusoppineiden kuin kansalaisten mielestä erityisen törkeitä tekoja ja ansaitsivat ehdottoman kuolemantuomion. Murtovarkauksiin, huoruuteen ja jopa uskontoa vastaan tehtyihin rikoksiin suhtauduttiin suopeammin ja niiden osalta lieventämiskäytäntö oli yleisempää.